

ATATÜRK'ÜN TÜRK DÜNYASININ MESELELERİNE BAKIŞI

Cezmi ERASLAN¹

Öz

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından bu yana Türk dünyası, siyasi, sosyal, kültürel istiklal mücadelesi vermektedir. Emperyalist batı dünyasının saldırıları karşısında Türk ve İslam dünyasının cevabı yeterli olmadığı için hemen hepsi yarı veya tamamen sömürge durumuna düşmüşlerdi. Dil, din, kültür ve kimliklerini yaşayamama tehlikesiyle yüzleşmişlerdi. Türk dünyasının aydınları da bu meseleyi aşmak için problemlerin teşhis ve halli konusunda çalışmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti devletini kuran mücadelenin lideri olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çözümlenmeleri, önerileri ve uygulamaları konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türk dünyası, Azerbaycan, Türkistan, Osmanlı Devleti.

1 Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
e-mail: cezmi_eraslan@yahoo.com

Atatürk's Perspective on Turkish World Issues

Abstract

Since the second half of nineteenth century The Turkish World has been struggling for political, social economical and cultural independence. As the responses of the Turkish and Islamic world were not enough, the attacks of the imperialist western world were almost half or completely colonial. They confronted the danger of not being able to experience their language, religion, culture and identity. The intellectuals of the Turkish world had also worked on the problems in order to overcome this issue. As the leader of national struggle, Gazi Mustafa Kemal Atatürk's analysis, proposals and applications will be examined in this paper.

Keywords: Atatürk, Turkish World, Azerbaijan, Turkestan, Ottoman Empire

Giriş

Türkiye ve Türk/İslam dünyasını oluşturan devlet ve milletlerin 19. Asır-daki genel durumlarını en açık şekilde tanımlayan cümleler; esir olma-mak, yıkılmamak, varlığını devam ettirmek üzere yapılan devamlı reform çalışmaları içinde olmalarıdır. Zira asrın ikinci yarısında tam anlamıyla bağımsız bir Türk/İslam devleti kalmamıştır. Dönemin büyük sayılabilecek yapılarına baktığımız zaman görünen manzara hakikaten umut kırıcı idi.

İran 1813 ve 1826 anlaşmaları ile İngiltere ve Rusya arasında yapılan paylaşımın ana konusu haline gelirken Afganistan da bu akıbetten uzak kalmamıştır. Türkistan coğrafyasında ise hanlıklar, barbarlara medeniyet götürme iddiasıyla batıdaki yoldaşlarını susturan Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmişti.

Türk ve İslam devletleri içinde en iyi durumda olan Osmanlı Devleti idi. 19 asır boyunca hayata geçirilen çağdaşlaşma hamleleri, Tanzimat, İsla-hat fermanları ve Meşrutiyet'in ilanı ile Anayasalı düzene geçiş şeklinde kendini göstermekteydi. Bu çabalarla birlikte 1875 yılında borç faizlerin ödemedede yaşanan sıkıntının sonucunda mali iflas ilan edilmiş, 1881 sene-sinde ise alacaklı devletlerin ülkede vergi toplamasına izin verecek şekil-de mâli bağımsızlığı yitirilmişti.

Böyle bir ortamda öncelikle askeri alandaki yenilenme çabaları 19. Yüzyıl itibarıyla eğitim, kültür, teknoloji ve idari sahalara kaymıştı. Eğitimi top-lumun geneline yaymak için başlayan girişimler ve tartışmalar ancak 20. Asrın ilk çeyreğinde sonuç verecektir. 1926 Bakü Türkoloji kurultayında Türk dünyasının aydınları Latin esaslı Türk alfabesine geçme kararını al-mıştı. Ancak Türkiye delegesinin çekimser kaldığı bu aşamada kararı uy-gulayabilecek bağımsız siyasi otorite kalmamıştı.

Osmanlı devleti 19. Asrın son çeyreğinde Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde Türkistan'dan gelen himaye taleplerine olum-lu cevaplar vermiş olmakla birlikte başladığı mütevazı askeri eğitim yar-dımını devam ettirememişti. Bununla birlikte askeri, siyasi ve idari kad-roların Türk dünyası ile ilgisi hiçbir zaman kesilmemiştir. II. Meşrutiyet döneminin aydınları, asker kadroları daimi olarak Türk dünyasına dönük projeler içerisinde olmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemine geldiğimizde ise Milli Mücadele döneminde ciddi bir var oluş mücadelesi içindeki Anadolu hareketi ve onun lideri Mustafa

Kemal Paşa'nın gerek Azerbaycan, gerekse Türkistan Türklerinin birliği için çalışmalar yaptığını görüyoruz. Türkistan istiklal mücadelelerinde en üst düzeyde yer alan ve sonrasında Türkiye'de tarih eğitimine büyük katkıları olan Zeki Velidi Togan, hatıralarında Büyük Millet Meclisinden bu maksatla gönderilen milletvekillerinin çalışmalarını zikrederken İttihat ve Terakki yönetiminin bakış açısıyla Atatürk'ün tarzını mukayese etmiştir. Bu süreci daha doğru anlamak için Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'in Türk dünyasının içine düştüğü problemlerin teşhisine, çözümüne dair düşünceleri ve birliğini sağlamaya yönelik çalışmalarını ana hatlarıyla ele almak gereklidir.

Atatürk'e Göre Türk/İslam Dünyasının Temel Meseleleri

Atatürk, Türk ve İslam milletlerinin 19. yüzyıl başlarından itibaren içine düştükleri sömürge olma durumunu değerlendirirken tarih, coğrafya, eğitim, kültür ve sosyolojik bakımlardan dikkate değer tespitler ortaya koymuştur. Bu tespitlerin hayata geçirilmesi sırasında kullandığı yöntemlerin isabeti ve başarısı Sakarya Savaşı sonrasında kendisine verilen Gazi unvanı ve mareşal rütbesinin yanı sıra Türkistan Müslümanları tarafından İslam'ın kılıcı addedilerek Buhara'dan gönderilen tarihi kılıçlarda ifadesini bulmuştur. Başkurdistan mücadelesinden sonra Türkistan'dan ayrılmak zorunda kalan Zeki Velidi Togan'ın 1923'de Türkiye'ye gelirken uğradığı Bombay'da bir cami duvarında gördüğü "Zinde-bâd Mustafa Kemal" levhası da aynı ifadeyi taşır. Togan, "mihrabın sol tarafında iki rahle üzerinde Kuran-ı Kerim ve Mesnevi bulunuyordu. Yani Hindistan Müslümanları Mustafa Kemal'i kendi milli kahramanları sayıyorlardı" tespitinde bulunmuştur².

Milli Eğitim ve Milli Kültürün Önemi

Atatürk, Türk İslam dünyasının geri kalışındaki temel sebeplerin başında eğitim anlayışının yer aldığını tespit etmiştir. "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin geri kalışında en mühim bir unsur olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin dine sonradan sokulmuş uydurmalarından ve yaratılış özelliklerimiz ile hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden doğudan ve batıdan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak milli ahlak ve tarihimizle uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü milli kabiliyetlerimizin tam olarak gelişimi ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Herhangi bir yabancı kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin uypraticı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zeminle uyum içinde-

² Zeki Velidi Togan Hatıralar, (yayına hazırlayan İsenbike Togan) Ankara 1999,s. 449.

dir. O zemin, milletin karakteridir”³.

Türk-İslam Dünyası Neden Esir Oldu?

Mustafa Kemal, bir milletin bağımsız ve yüksek bir sosyal toplum halinde yaşaması da esir ve sefil bir şekilde yaşaması da aldığı terbiyeye, kültüre bağlıdır düşüncesindeydi. Milli kültürü temel alan düşüncesinde dili, yaşam şeklini, sosyal hayatın her türlü araçlarını milli yapmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Milli kültür ile yetiştirilecek gençliğin düşüncesini boş hayaller ile doldurmaktan dikkatle kaçınmayı önermektedir. Atatürk bu gün de büyük oranda geçerli olan bir problemin çözümünü hedefleyen yaklaşıma sahipti. Bunun için yaşanan sıkıntılı durumun sebeplerinin doğru teşhisi gerekliydi: “Efendiler yeryüzünde üç yüz milyondan fazla Müslüman vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle, terbiye ve ahlak almaktadırlar. Fakat ne yazık ki bütün bu milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve sömürü zincirleri altındadır. Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek insani kabiliyeti vermemiştir, veremiyor. Çünkü terbiyelerin hedefi milli değildir”⁴.

1- Tam bu noktada neden böyle olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Burada Türkler’ in yayıldıkları coğrafyada komşu oldukları milletlerin kültürlerinin olumsuz etkileri öne çıkmaktadır. “Türkler gelenek ve milli ahlak bakımından bozuk, yanlış şeylere sahip değillerdi. Türk sosyal adetlerinin pek çoğu İslami hakikatlere yakın ve uyumluydu. Lakin Türkler buldukları saha, yaşadıkları bölgeler itibarıyla bir taraftan İran ve diğer taraftan Arap ve Bizans milletleriyle temas halindeydiler. Şüphe yok ki, temasların milletler üzerinde tesirleri görülür. Türklerin temas ettiği milletlerin o zamanki medeniyetleri ise bozulmaya başlamıştı. Türkler bu milletlerin yanlış adetlerinden, fena taraflarından etkilenmekten kendilerini kurtaramamışlardır. Bu hal kendilerinde karışık, ilmi ve insani olmayan anlayışlar ortaya çıkarmıştır. İşte çöküşün belli başlı sebeplerinden birini bu nokta teşkil ediyor”⁵.

2- Diğer önemli nokta batı medeniyetine karşı oluşan düşmanlık “İslam âlemine dâhil toplumlar ile Hristiyan âlemine dâhil kitleler arasında birbirini affedilmez gören bir düşmanlık vardır. İslamlar, Hıristiyanların, Hı-

3 Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresini açış konuşması, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (ASD), Ankara 1997, s.20.

4 Atatürk'ün 22 Eylül 1924 tarihinde Samsun öğretmenleriyle konuşması, ASD II, s. 205-206.

5 Atatürk'ün 20 Mart 1923 tarihinde Konya Türk Ocağında gençlerle yaptığı konuşma ASD II, s.143.

ristiyanlar İslamların ebedi düşmanları oldular. Birbirlerini kâfir, düşman olarak gördüler. İki dünya birbirleriyle asırlardan beri bu tahammülsüzlük ve düşmanlıkla yaşadı. Bu düşmanlığın neticesidir ki, İslam âlemi Garbın her asır bir şekil ve yeni renge bürünen ilerlemesinden uzak kalmıştı. Çünkü Müslümanlar o gelişmelere önemsemez hatta düşmanlıkla bakıyordu. Aynı zamanda iki kitle arasında uzun asırlardır devam eden düşmanlık dolayısıyla İslam âlemi silahını bir an elinden bırakmamak mecburiyetinde bulunuyordu. İşte devamlı silahla meşgul olmak, düşmanlıkla batının yeniliklerine ilgi göstermemek yıkılışımızın sebep ve gerekçelerinden önemli birisini oluşturur⁶.

3- Burada sayacağımız son bir sebep te Türk milletinin aydınlarının halktan kopuk oluşlarıdır. Atatürk bu konuya şöyle işaret ediyor: “şimdiye kadar ilerleyemememizin, en alt kademedeki kalışımızın, memleketimizin baştanbaşa bir harabe oluşunun gerçek sebebini şu nokta teşkil etmektedir: İslam âlemi iki sınıftan meydana gelmiştir. Biri çoğunluğu oluşturan halk, diğeri azınlığı meydana getiren aydınlar. Bozuk zihniyetli milletlerde büyük çoğunluk başka hedefe, aydın denen sınıf başka zihniyete sahiptir. Bu iki sınıf arasında tam bir farklılık, zıtlık vardır. Aydınlar halkı kendi hedefine sevk etmek ister; Halk ise bu aydınlara tabi olmak istemez. O da başka bir yön belirlemeye çalışır. Aydın sınıf, telkinle, irşatla çoğunluğu kendi maksadına göre iknaa muvaffak olamayınca başka vasıtalara başvurur. Halka karşı baskı ve zor kullanmaya başlar. Artık burada asıl tahlili noktaya geldik. Halkı ne birinci usul ile ne de zor ve baskı ile kendi hedefimize sürüklemeyi başaramadığımızı”⁷. Bu tespitten sonra mevcut durumdan çıkış yollarını sorgulayan Atatürk, “Bunda muvaffak olmak için aydın sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabi bir uyum olmak lazımdır. Yani aydın sınıfın halka göstereceği idealler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Hâlbuki bizde böyle mi olmuştur. O aydınların telkinleri milletimizin ruh derinliğinden gelen idealler midir?” Cevap çok nettir: “Şüphesiz hayır, münevverlerimiz içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat umumiyet itibarıyla şu hatamız da vardır ki inceleme ve yayınlarımızı zemin olarak genellikle kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydınlarımız belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır, lakin kendimizi bilmeyiz. “Aydınlarımız milletimi en mesut millet yapayım der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapayım der. Lakin düşünmeliyiz ki böyle bir anlayış hiçbir devirde başarılı olmuş değildir. Bir millet için saadet olan bir şey diğer millet için felaket olabilir. Aynı sebep ve şart-

6 Aynı konuşma, gösterilen yer, s. 144

7 Aynı konuşma, ASD II, s. 144.

lar birini mesut ettiği halde diğerini mutsuz edebilir. Onun için bu millette gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden, ilerlemelerinden yararlanalım. Lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi şimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz⁸.

Esaretten Kurtulmak için ne Yapmalı?

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin bulunduğu her coğrafyada layık olduğu yüksek seviyelerde bulunmasını sağlayacak çalışmanın ana yükünü aydınlara ait görmektedir. "Aydınlık olarak "Milletimizin tarihini, ruhunu, geleneğini, doğru ve dürüst bir nazarla görmeliyiz. İtiraf edelim ki, hâlâ ve hâlâ aydınlarımızın gençleri arasında halk ile uyum tam değildir. Memleketi kurtarmak için bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeye başlamadan evvel bu iki zihniyet arasındaki uyumu ortaya çıkarmak lazımdır. Bunun için de biraz halk kitlesinin yürümesini hızlandırmak, biraz da aydınların çok hızlı gitmesi lazımdır. Lakin halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok ve daha ziyade aydınlara düşen bir vazifedir". Gençlerimiz ve aydınlarımız ne için yürüdüklerini ve ne yapacaklarını evvela kendi dimağlarında iyice kararlaştırmalı, onları halk tarafından iyice anlaşılacak ve kabul edilebilecek bir hale getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya atmalıdır... "Bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlu, ilerlemeye çok kabiliyetli bir halktır. Bu halk eğer bir defa muhataplarının samimiyetle kendilerine hadim olduklarına kani olursa her türlü hareketi derhal kabule hazırdır. Bunun için gençlerin her şeyden evvel millete güven vermesi lazımdır." Bunun için idealimizi açıklıkla ifade etmeliyiz. Onu imanla duymalı ve onu çok sabırla takip etmeliyiz. Kişisel çıkarlarımızdan, bayağı arzularımızdan sıyrılmayı ancak böyle canlı ve alevli ideal sayesinde başaracağız" ⁹.

Mücadelenin Yöntemi ve Uygulama Örnekleri

Söz konusu hedeflere ulaşmanın yöntemi ne olacaktır sorusuna Atatürk gerçekçi bir yaklaşımla ve dünyada yalnız yaşamadığımızın bilincinde olarak cevap vermiştir: "bir defa mevcudiyetimizin muhafazası ve milli emellerimizin temini için hakiki dayanak noktası hariçte değil dâhilde, kendi vicdanımızda bulmak noktasını hükümet kabul etmiştir. Çünkü kendi kuvvetimizi dikkate almaksızın dışarıdan, şuradan buradan gelecek kuvvetlere dayanarak emel takip edersek ve o kuvvetten ve imdattan

⁸ Aynı konuşma, ASD II, s. 145.

⁹ Atatürk'ün 20 Mart 1923 tarihinde Konya Türk Ocağında gençlerle yaptığı konuşma ASD II, s.145-146.

yardım da gelmezse hayal kırıklığına uğrarız”.

Burada ortaya konulan bilincin aslında büyük oranda ortak olduğuna işaret etmeliyiz. Zira sadece Atatürk değil hemen büyük çoğunluk öncelikle kendi gücümüze dayanmanın gerekliliğini ve uluslararası ilişkilerde mutlaka karşılıklılık ve kendi milletinin sosyal, kültürel ve dini hassasiyetlerini göz önüne alıyordu.

Bolşevik Rusya ile İlişkilerde Yöntem

1-Milli mücadele döneminde batı emperyalizmine karşı ihtiyaç duyulan maddi işbirliği için Bolşevik Rusya'ya yönelmek gerektiğinde de bu esasa sadık kalınmıştır. “Bunun için önce kendi kuvvetimize önem veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize, düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir zorunluluktur. Bu suretle tabiidir ki Doğudan gelmesi muhtemel olan olumlu kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki yönü birbirinden ayırmak lazımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmektir. Hükümetimiz, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile meşgul olmaya bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi tam bir ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidim tamdır” bu çerçevede Hariciye vekili Bekir Sami ve İktisat vekili Yusuf Kemal Beyler 5 Mayıs 1920'de alınan kararlarla Moskova'ya gönderildiler. Misak-ı Milli dikkate alacakları ilke idi.

2-Diğer yandan 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı öncesinde 1919 sonbaharında Bakü'ye gönderilen Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi Bolşeviklerle ilişki kurmak ve Anadolu'daki milli harekete yardımlarını sağlamak için çalışmışlardır. Ekim 1919 tarihli şifrede Dr. Fuat Sabit, Kazım Karabekir'e “Bolşeviklerle görüştüm. Bolşevizmin memleketimizde kurulması için sosyal, ekonomik hiçbir esas olmadığı gibi halkın anlayış ve geleneği de buna karşı olduğundan hiçbir sosyal iyileştirme davetine girişmeden ne suretle yardım edeceklerini sordum. Her surette yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğu ve ne miktara ihtiyaç ortaya çıkarsa verileceğini temin ettiler” diyecektir. Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda nelerin konuşulacağını, Türkiye'ye nasıl bakıldığını öğrenmek isteyen TBMM hükümeti, kendisine doğrudan davet gelmemesine karşın gidecekleri engellememiş, bilakis bazı talimatlar vermiştir.

Türkiye adına katılanlara verilen talimatta da rejim ithali endişesi ön

plandadır;

“1. İdari inkılap yaptık. İctimai inkılapta adet ve dinimiz itibariyle müsa-ittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul hükümeti ile harp halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelebilecek bir inkılap yıkılışımıza sebep olur. Temsilcilerimiz müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir.

2. Kurultayda Anadolu'nun hakiki inkılapçı olduğunu ve inkılap ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiil göstermek, kurultaya iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetini kazanmak gerekir. Katılımcıların yardımlarından memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek, memleketimizin idari tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şekil ne olabileceğini onlara anlatmak.

3. Temsilcilerimiz Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar vermeye yetkili değillerdir”

TBMM adına gözlemci sıfatıyla İbrahim Tali(Öngören) katılmıştır Bakü'deki Birinci Doğu Halkları Kurultayına katılacak olan Enver Paşa'ya Kazım Karabekir imzası ve vasıtasıyla gönderilen mektupta Anadolu hükümetine doğu yolunun açılması ve yardım alması için, Rusları ikna etmesi istenmişti. Enver Paşa da 29 Eylül'de gönderdiği mektupta yardım hususunda Rusların vaatlerine çok bel bağlanmamasını tavsiye ederken Anadolu hareketinin Türk-İslam dünyasında nasıl değerlendirildiğine dair izlenimlerini aktarıyor; kongrede komünist olsun olmasın bütün Müslüman temsilciler ile görüştüğünün altını çiziyordu.

Enver Paşa mektubunda “ Bunlar Türkistan, Afganistan, Kırgız, Dağıstan, Kafkas ve Çerkez gibi bütün şark memleketlerine ait idi. Bunların müttefikleri Türkiye ve Türklere karşı tarif edilemeyecek derecede pek büyük bir muhabbetle ve kati bağlarla bağlı olduklarını hissiyat ve bazen tezahürat ile gösterdiler. Benim anladığıma göre İslam'da bir uyanış neticesi olarak Türkiye'ye karşı vaki olacak her zararın neticede kendilerine daha büyük ölçüde döneceği kanaati hâsıl olmuştur. Bu kanaat neticesi vaki olan tezahürat bazen komünistleri düşündürdü. Her ne defa Türkiye'yi komünist idaresine aday gören Rus komünist hükümetine bu Müslüman birliğinin bir kuvvet olduğu ve bu kuvvetin Komünizm ile elde edilemeyeceği kanaatini verdiğini zannediyorum” sözleriyle önemli bir hususa dikkat çekmiştir.

Enver Paşa “Rus Türkistan'ı, Çin Türkistan'ı ve Afganistan'ın bazı husus-

lar için Türkistanlılara yardım edecek kudrette Türk memurları istiyorlar. Anadolu'da fazla kalan memurin ve bazı zabitan veyahut İstanbul'dan dâhili ve askeri ve siyasi ve maarif hususlarında teşkilat yapmaya kabiliyetli en aşağı dörder kişiden mürekkep dört grubun bütün masrafları ve yiyeceklerini gidecekleri yerde temin olunmak üzere Bakü veya Moskova'ya gönderilmelerini, Afganistan'ın dahi 6 kurmay subay istediğini" belirtmiştir.

Atatürk, milli mücadelede emperyalist dünyaya karşı dış yardım konusundaki arayışları sırasında TBMM'de iç gelişmeler görüşülürken Bolşeviklere bakışını "bu görüşler her ne olursa olsun, bizim milletimizin de kendine mahsus birtakım görüşleri vardır. Milletimizin adetleri, dini gerekleri ve memleketimizin icapları vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi âdetimizi, dini gereklerimizi nazarı dikkatte tutmak ona göre kendimize mahsus esaslar koymak mecburiyetindeyiz" sözleriyle ortaya koyacaktır. Bununla birlikte "her ihtimale karşı hayat ve mevcudiyeti muhafaza için hariçten kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak lazım gelirse, yine daima kendi görüşlerimiz baki kalmak şartıyla her kaynaktan istifade etmeyi uygun gördük" diyecektir¹⁰.

Atatürk'ün Türk Dünyası Politikasında Azerbaycan

1 Aralık 1920 tarihinde Doğu cephesi kumandanı Kazım Karabekir'e gönderdiği yazıda "Azerbaycan'ın tamamen ve cidden müstakil bir devlet haline girmesine taraftarız. Ve bunu temin için Rusları gücendirmemek ve kuşkulandırmamak şartıyla teşebbüsât-ı lazimedede bulunulacaktır. Bu bapta memleketin petrol gibi kendi iktisadi kaynaklarına sahip olması için yine aynı şartla çalışılacaktır. Rusların Azerbaycan'da yapacakları muamele bütün İslam âleminin Bolşevikleri tartmak için bir miyar olacağının Ruslara anlatılmasına gayret olunacaktır

Kafkas meselesinin hudut, vesait-i nakliye ve saire gibi nokta-i nazarlardan hallinde daima Azerbaycan'ın şimali Kafkasya ve menfaatlerinin bilhassa nazar-ı dikkate alınmasına itina olunacağı gibi 10 Ekim 1920 de Ruslar ve Ermeniler arasında akd olunan mütarekede Azerbaycan'a zarar veren maddelerin kaldırılmasına çalışılacak ve her milletin mukadderatına hâkim olması düsturuna binaen Karabağ vs. gibi Türk ekseriyetiyle meskûn yerlerin Azerbaycan'a bağlı bulunması temin edilecektir.

Gazi Mustafa Kemal, 18 Kasım 1921'de Ankara'daki Azerbaycan temsil-

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1, Ankara 1999,s. 4; Yavuz Aslan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, s. 206.

ciliğinin açılışında yaptığı konuşmada “Azerbaycan’ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haizi kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse filhakika Azerbaycan’ın Asya’daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telakki noktası olduğu görülür. Azerbaycan’ın bu mevki mahsusu vazifesini pek mühim kılmaktadır. Bu vaziyetin yanında Anadolu’yu göz önüne getirmenizi rica ederim... Anadolu da bütün Asya’nın bütün mazlumlar dünyasının zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyette bulunmaktadır. Anadolu bu vaziyeti ile bütün zulümlere hücumlara ve taarruzlara maruz bulunuyor. Anadolu yıkılmak, çiğnenmek parçalanmak isteniyor. Fakat efendiler bu muhacemat Anadolu’ya mahsus ve mahsur değildir. Bu muhacematın hedef-i umumisi bütün şarktır”.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde 19 Şubat 1921’de Trabzon milletvekili Hamdi bey’in: Şark siyasetinde bize dinen ve ırkan merbut olan akvam da dikkate alınmakta mıdır? Sorusu üzerine Hariciye vekili Ahmet Muhtar Bey’in şu cevabı önemlidir. “ Elbette, Şark denince şark yalnız Rusya’dan ibaret değildir. Rusya gayet büyük bir âlemdir. İster Bolşevizm olsun, İster Çarlist olsun siyasette mühim ve müessir bir amil olmaktan hiçbir sebep ve bahane ile hâli kalmaz. O havalide bizi birçok revabıt-ı muhtelif tahnında dinen ırkan, harsen alakadar eden birçok milliyetler vardır. Ki ihtimal diyemeyeceğim bir hakikattir-Rusya’ya karşı gösterdiğimiz temayülün belki de mühim bir sebebi o milletlere olan alaka-ı kaviyedir. Onların saadetini, onların istiklalini temin etmektir. Bu maksadı ihtilafa meydan vermeden halledebilsek büyük bir muvaffakiyet olur. Biz Ermenilerle bir zaman harp ettik. Sonra sulh yaptık. Fakat sulh ahkâmı neden icra edilmedi denince cevap olarak denir ki, Ruslar mani oldu. Biz Ermeniler ile onların mezaliminden ve fecayiinden memleketi ve ahali-i İslamiyeyi kurtarmak ve onlar bizim gibi medeni bir hükümet tesis edemedikleri için orada münasip bir kuvvet bırakarak Şark orada Türkiye Ko-hududumuzda asayişimizi muhafaza emeliyle muharebe yaptık ve sulh yaptık. Gayenin istihsali esnasında karşımıza mani bir kuvvet çıktı. O da Rusya Sovyet hükümeti idi. Rus Sovyet hükümeti ile dostuz. Acaba neden sulha mani oluyorlar. Çünkü Ermeniler sulhun icrasına mani olmak için kendilerinin Bolşevik olduklarını ilan ettiler ve bu nasıl bir haldir ki Ermenistan’da Bolşevikler hâkim iken Taşnaklar dehşetli bir rol oynamaktadır?

Rus Bolşevik hükümeti akide-i içtimaiyelerini bütün insanlara, milletlere kabul ettirmek için tecavüzü tatbik ettiğini bu defa da ispat etmiştir. Bu cümleden olmak üzere orada Türkiye Komünist fırkası namı altında birtakım insanları toplamış ve bunlardan Mustafa Sabri Efendi isimli

birisi hududumuzdan geçti, ta Erzurum istasyonuna kadar. Bu fırkanın teşkilatını yapmak üzere geldi. Biz biliyoruz ki Rusların bir gayesi var. O da ittifak ve ittihat edecekleri milletlere mutlaka kendi akidelerini kabul ettirmektir. Bunu idrak eden hükümetimiz de bu sıfat ve nikaptan görünmek istemiştir. Benim korktuğum İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk âlemi ile bize aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bolşevikler Van'ı, Bitlisi bilmem nereyi onlara veriyorlar. İstanbul'un kabul etmiş olduğu Sevr muahedesi mukarreratını tamamen bahşetmek üzere. Bu defa görüyoruz ki kisve gene değişti. Rusya'da Karahan büyük rol oynuyor ve adamları elinde oynatıyor. Eğer onlarca matlup ve mültezem olan Ermenistan ise kuvvetlerini Gürcistan'a gönderdikleri zaman bunlar Ermenistan'ı tazyik değil, himaye ediyorlar. Şimdi Rus Sovyet hükümeti iki zaruret karşısında kalmıştır. Ermeni hamisi olan Rusya, diğer taraftan Türkiye'nin dostu oluyor. Fakat Ermeniler Türkiye'nin can damarına basıyor. Benim en ziyade korktuğum bir şey varsa o da Azerbaycan hükümetinin Nahcivan, Şavşat ve sair kazalarını bile vermesidir. Ermeniler bize ultimatom vermek cüretinde bulundular. Bu kuvveti kendilerinde Bolşevikler geldikten sonra gördüler. Biz istediğimiz zaman Revana girmek kudretini haizdik. Ermenilerin bütün ordusu inhilal etmişti ve fakat onları himaye eden şey Bolşeviklik olmuştu. O Bolşeviklik bize karşı Ermenileri sıyanet ediyor. Ben yarının muzlim olduğunu görüyorum. Ruslarla bizim siyasetimizi ne idi? Düşmanımın düşmanı benim dostum. El ele vereceğiz, karşımıza gelen kuvvetle çarpışacağız. Siyaset bu cereyanda kalsa çok iyidir. Fakat akidelerini kabul ettirmeye çalışıyorlar. O halde bugünkü çaremiz nedir? Azerbaycan'ın vaziyeti malum. Ruslar bunları bir alet yapmış, Rusya Sovyet hükümeti Azerbaycan'la; Gürcü hudutlarına tarruz ediyorlar. Malum-u aliniz sekiz ay kadar bizim orada murahhaslarımız vardı. Geldikleri zaman... Bu defaki seyahatlerinde inşallah muvaffak olacağız. Henüz sabit bir siyasete ben malik değilim. BMM azası, Gürcülerle, Ruslarla vaziyet-i siyasiyemiz nedir deyince ben bir şey söyleyemem. Bakalım kim galebe edecektir. Karahan mı yoksa biz mi. Bize ilham olunuyor ki, Ermenilerin hamisi olan Ruslarla nasıl anlaşacağız? Arz ettiğim gibi bütün dünyanın ittihaz ettiği bir karar var. O da bizimle Azerbaycan arasında Azerbaycan'la Türk âleminden başka bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar" demişti. Bu gün bu amacın çeşitli şekillerde gerçekleştirildiği, bu siyaset tarzının farklı devletler tarafından Türkiye'nin çeşitli yerlerinde uygulandığını görüyoruz.

Memduh Şevket Esendal'ın Faaliyetleri

Azerbaycan'a Eylül 1920'de Türkiye Mümessili olarak gönderilen Mem-

duh Şevket Bey'in doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalarındaki durum tespiti uygulamaların isabetini göstermek bakımından önemlidir. Esental, 7 Ocak 1922 tarihli raporunda: "Şarkta bize karşı büyük bir sevgi beslenildiği ve bizim bu beklentilere doğru bir yön vererek bundan bir hayli istifadeler çıkarmanın mümkün olduğunu belirtiyordu. Ancak bu yapılmaz ise bir takım maceracıların devreye girmesinin mümkün ve bundan her iki tarafın da zarar göreceği uyarısında bulunuyordu. Bura halkının bölünmeleri ise tabii ki münasip teşekküllere bağlamak suretiyle idare olunabilecektir"¹¹.

Özellikle Bakü gibi şarkın en mühim bir merkezinde bizim, taraftar bir fırkaya malikiyetimizin her ihtimale karşı tedbir olacağını ve bu münasebetin dost ve düşmanı gücendirip incitecek karışıklıklara meydan vermeden idare olunabileceği kanaatindeyim. Bendenize kalırsa Rusya iktisaden mahkûm bir vaziyette kaldıkça ve bizim şark milletlerini aleyhine teşvik etmeyeceğimize emin buldukça bizimle dost kalmaya ve dayanışma Ruslar için de bizim için de bir hayli zaman faydalı olacaktır"¹². Rusların başka hayalde oldukları daha salahiyettar makamca his olunmuş ise bizim siyasi vazifemiz o hayalleri bu vadiye düzeltmek ve onlara emniyet verebilmektir sanıyorum. Bunun için de evvela ırkdaş olduğumuz şark halkının sevgi ve beklentilerine bir şekil verebilmek ve münasip bir tarz ile bu hissiyata hâkim olmak iktiza eder. Eğer Ruslar bizim şarkta Rusya aleyhinde yayın ve kışkırtmada bulunmak fikrinde olmadığımızı inanırlar ise buralarda ticaretimize büyük bir saha açacağız".

Ruslara emniyet verilebilirse doğu Türklüğünün Türkiye'ye yönelişlerini verimli bir hale getirmek ve bölgedeki Türklerin ihtiyacı olan okullar ve kitaplar ile dil birliğinin sağlanmasına da katkıda bulunulabilecekti. Böyle bir teşkilatın kurulmasını teşvik ederek bölgede Türkiye adına yapılan kontrolsüz bir takım girişimlere engel olmak ve Sovyetlere emniyet vermek mümkün görünmekteydi.

Memduh Şevket Beyin bu konuda önerdiği yöntem Türkiye'nin kendini kurtarmak için Azerbaycan'ı feda ettiğini düşünen sağ musavatçılar yerine sol musavatçı olarak tanımladığı Mehmed Emin Resulzade'dir. "Bunların fikrinde eğer bir Türkiye hükümeti olmayacak olursa bir Azerbaycan hükümetinin olmasına imkân yoktur. Bu sebeple Türkiye siyasetini takip ve her şeyden evvel bir Türkiye'nin yaşama ve gelişmesine çalışılmalıdır. İlk fırsat zuhurunda Türklerin Azerbaycan'ı yabancı milletlerden tahlis

11 Utkan Kocatürk, Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Ankara 2005, s. 335.

12 Kocatürk, Atatürk Çizgisinde, 335

edeceğinden şüphe yoktur”¹³.

Türkistan Milli Birliği ve Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal Paşa, 11 Ekim 1920 tarihinde “TBMM azasından Tefvik Rüştü, İsmail Suphi, Besim Atalay ve Fuat Beyler tetkikat-ı ilmiye olarak Moskova sefaret heyetiyle birlikte” gideceklerinden izinli sayılmalarını istemiştir. Paşa, “Rusya’ya bir sefaret heyeti gönderiyoruz. Bu heyet-i sefaret esasen malum olan ve mazbut olan kadrosu dâhilindedir. Fakat Rusya’da ve Rusya ile temasta çok sayıda İslam kitleleri vardır. Bu İslam kitleleri için de bizim ifa edebileceğimiz birtakım hususi, mahrem ve fevkalade vazifelerimiz vardır” sözleriyle hareketin gayesine işaret etmekteydi.

Uluslararası ilişkilerin tabiatı gereği heyetin ne yapacağı açıklanmayarak elçilik heyetinin kadrosuna ilim heyeti adıyla ilave edildiğini belirtiyordu. Ancak “Heyet-i ilmiye denildiği zaman manasından istidlal edildiği gibi orada yalnız tetkikat-ı ilmiye yapacak değildir. İfade ettiğim gibi vazaif-i mahsusa ifa edecektir¹⁴. Ali Fuat Paşa ile birlikte heyet-i ilmiye olarak gönderilen heyetten Burdur mebusu İsmail Suphi Bey Türkistan’a gönderilmiştir. 1921 Temmuz ayı sonlarında Buhara’ya varan İ. Suphi Bey’in vazifesi Atatürk’ün direktifleri istikametinde “Türkistan Milli Birliği’nin kuruluşu için Türkistan liderleri arasında arabuluculuk yapmaktı. Z.V.Togan onun için “O resmen, güya Komünist Partisi taraftarı bir Türk mebus olarak seyahat ediyordu. Bu cihetten Türkistan’da serbest gezmek imkânını elde etmişti. Hatta Hive’ye bile gidip geldi. Fakat kendisi Mustafa Kemal Paşa tarafından vazifelendirilmişti” tespitini aktaran Togan Türk heyetinin faaliyetlerini şöyle aktarmaktadır:

“Bu zat Buhara’da iken benimle birkaç defa görüştüktan sonra benim ricamı kabul ederek o zaman birbirlerine rakip Özbek ve Tacik zümreleriyle görüştü. Türkistan Milli Birliğinin yani müşterek komitesinin kurulmasının bir çıkmaza uğramış olmasından endişe duydu, tarafların bir akşam bir yerde toplanmalarını teklif etti. 30 Temmuz akşamı Mirza Abdülkadir’in evinde toplandık. İsmail Suphi Bey önce taraflarla konuşarak Müşterek komite riyasetine beni intihap etmelerini teklif etmiş, onun bu teklifi kabul edilmişti. Akşam toplantısında güzel bir nutuk söyledi. Aynı teklifi yaptı. İttifakla kabul ettiler. Merkez komitenin diğer azaları da orada intihap edildi. Bununla ben Ağustos 2 de Türkistan Milli Birliğinin yani Müşterek komitenin reisi sıfatıyla faaliyete geçtim. Bu kritik günlerde

13 Kocatürk, Atatürk Çizgisinde, s. 334.

14 Saray Atatürk’ün Sovyet Politikası İstanbul 1985. s.149.

yani Türkiye'den Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen bu mebusun Kazak Alaş-Orda mümessillerinin, bilhassa Dinşe'nin ve Afgan sefiri Abdürresul Han'ın Türkistan için bir milli mücadele merkezi kurulmasında kati ve nihai tesirleri oldu" demektedir"¹⁵.

Türkistan'ın mevcut durumunu içerden bir göz sıfatıyla değerlendiren Togan zemini ve neyin yapılabileceğini şöyle izah etmektedir: "Burada herkes Türkistancıdır. Hazar denizinin güneyinde İranlı, kuzeyinde Rus ahalinin kesafetine dair istatistik malumatı olan adamlar Türkiye ile Türkistan'ın müşterek siyasi davası olacağını düşünmezler bile. Aradaki münasebetlerin ancak İslamiyet ve Türk kültürü esasında inkişaf ettirileceği yolunda propaganda yapılabilir. Buna vaziyet müsaittir. Her Türkmen, Özbek ve Kazak, "kuvveti varsa Türk gelsin bizi alsın" der. Panislamizm ve Pantürkizm'den kaçınır görünen münevver Rusların bu işin mümkün olmasına inanmaları yüzünden korktuğunu görünce, bu fikre inandığından, Rusların kendisine karşı münasebetinin sertleşeceğini görür. Yoksa Türklerin vahdetini istemeyen münevver ortada yoktur. 'Hayal peşinde koşup Rus'u boşuna kızdırmayalım' der. Yahut da sadece gafildir"¹⁶.

1921'de Cemal ve Halil Paşalar ile görüşen Z.V.Togan, "onların fikri Türkistan işini Türkiye'ye yardım bakımından yürütmek, Batıda müttefiklere karşı kaybedilen savaşı Orta Asya'da devam ettirmektir" tespitinde bulunmuştu. Cemal Paşa için, "Afganistan'ın yardımıyla Hindistan'da isyan çıkaracağını ve Türkistan'da isyan halinde olan Türkleri de Sovyetlerin yardımıyla kendi İslam ordusuna alabileceğini zannederek ciddi hareketlerde bulunuyordu" diyen Togan muhataplarının programsız ve hayalci olduklarına işaret ediyordu: Türkistan'dan bakınca "Bunlar tamamıyla hayali fikirlerdi. Biz ise Türkistan davasına ancak Türkistan mikyasında yapılacak bir iş nazarıyla bakıyorduk. Bunun Türkiye'deki harekâtla, Hindistan'da İngiliz hâkimiyetini yıkmak fikriyle karıştırılmasına muhaliftik". Mevcut durumun Türkistan'dakilere, Shakespeare'in Kral Lear için söylediği "Ben öylesine büyük işler yapmak istiyorum ki, dünyayı sarssın, fakat bu işlerin ne olabileceğini kendim de bilmiyorum" repliğini hatırlattığı ironisini dile getiriyordu. Yine Togan, "Enver Paşa ve arkadaşları Liva-i İslam gibi mecmualar ile İslam âleminin birliği nâmına müttefikler aleyhine ve Sovyetler ile anlaşma lehine propagandada bulunuyordu. Türklerin müttefiklerle haklı ve hayati hesapları ile Türkistan'ın Sovyetler ile ölüm kalım mücadelesini birleştirmek mümkün olmadığından Enver Paşa'nın bu propagandasına çok canımız sıkılıyordu" sözleriyle İttihatçıların

15 Zeki Velidi Togan, Hatıralar, (yayına hazırlayan İsenbike Togan) Ankara 1999, s. 321; Mehmet Saray, Atatürk'ün Sovyet Politikası, İstanbul 1985, s. 75

16 Togan, Hatıralar, s. 332.

hedeflerinin Türkistan şartlarına ve anlayışına uymadığını belirtiyordu. Togan'ın 1923'te Türkistan'daki durum ve Enver Paşa'nın faaliyetleri hakkında Türkiye'ye gönderdiği raporda Rusya İslamlarının Türkiye İran ve Afganistan üçlüsünün aynı derecede ilgilenmeleri gereken meseleler olduğu hususu vardı. Bu raporu okuduğunu Atatürk 1930'daki görüşmesinde kendisi ifade etmiştir.

Togan daha 1920 Mayısında Cemal Paşa ile yaptığı görüşmede izlenimlerini "Sovyetlerin durumunu anlayamayan insanların hayalleri gibi" sözleriyle aktarıyordu. Ona göre "Sovyetler Orta Asya kavimlerinin herhangi bir vesile ile bilhassa Türkiyeliler tarafından teşkilatlandırılmasından müttefiklerden korktuklarından daha fazla korkuyorlardı". "Ben Orta Asya da Sovyetlerle mücadele eden kuvvetleri teşkilatlandırmak için gitmek istediğimi söylediğimde Cemal Paşa "aman bunu yapmayın, biz hepimiz Sovyetler ile bir olalım hatta isyan halinde olan Türkistanlıları dahi Sovyetlerin yardımı ile kuracağım orduya alalım" diyordu. Bu tasavvurlarının sonunda büyük bir hayal kırıklığından başka bir netice vermeyeceğini, isyan hareketleri ise istenilen neticeyi vermediği takdirde dahi Türkistanlıları Rusların boyunduruğuna karşı mücadeleye alıştıracaklarını, zaten esas düşmanımızın bünyemizin uyuşukluğu, askerlikten uzak kalmış olmamız ve Ruslara ısınmaya başlamamız olduğunu söyledi"

Söz konusu görüşmelerin başlıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum'dan gönderilen bir telgraf vasıtasıyla başladığını belirten Togan, "Orenburg Hükümeti İslamiyesi Reisi sıfatıyla kendisine Orenburg'dan İsterlitamak'a oradan da Moskova'ya gönderilen bu telgrafta kardeşlik hisleri izhar edildiğini ve münasebet tesisi tavsiye olunduğunu kaydetmiştir. Bu telgrafi yaşayan ve mücadele halinde olan yeni Türkiye'den vassatasız gelen ilk haber olarak gören Togan kendi devletlerinin isminin duyulmasından memnun ancak yıkılmak üzere olmasından da üzgündür¹⁷.

17 Mart 1923'te Meşhed'te "Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Meşhed'e açılan konsolosluk ve gönderilen heyet'te Sami, Tahsin (Baç, Türkiye'nin Moskova sefaretî sekreteri, sonra Atatürk'ün manevi kızlarından Sabiha ile evlenerek maiyetine girmiş) ve Feridun (Kandemir) Beyler ile sekiz saat görüştüğünü bildiren Togan, Sami Bey'in tavsiyesine uyarak o gün Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet ve Köprülü Fuat Beylere Türkistan vaziyetini bildirerek ve Gazi Mustafa Kemal Paşaya da tazimatımı arz eylemeleri ricası ile kısa mektuplar yazdım" demektedir. 16 Nisan'da Şehbenderliğin bulunduğu binanın üzerine Türk bayrağını çekme merasimine katılan Togan, aynı tarz şehbenderliklerin Herat ve

¹⁷ Togan, Hatıralar, s. 276.

Belh'teki Afgan hükümetlerinin rızasıyla açılacaklarını Sami bey bana anlatmıştı” diyordu. Togan, bölgede Türk temsilciliklerinin açılması ve bir telsiz telgraf hattı vasıtasıyla Ankara ile doğrudan haberleşmeyi teklif ettiğinin anlaşılması üzerine Sovyetlerin suikastına maruz kalmamak için Türkistan Milli Birlik Cemiyeti üyeleri tarafından uyarıldığını da kaydetmektedir.¹⁸

Moskova'ya Büyükelçi olarak giden Ali Fuat(Cebesoy) Paşa heyetine yapılan muamele ve elçilik heyetinin geri gelmesi üzerine Atatürk yakın tehlikeyi “Garplılar gaflet edecek olurlarsa eskisinden daha kuvvetli emperyalist bir Rusya meydana çıkabilir. Verdiğiniz malumattan anlaşıldığına göre haklarımızdan hiç birisinin feda edilmesine razı olmamışsınız, çok doğru bir yol takip etmişsiniz. Sizi oyuna getirmek için birçok çarelere başvurmuşlar, fakat aldanmamışsınız. Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmamız” diyerek göstermiştir ¹⁹.

Atatürk'ün Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği İdeali

1920 Nisanında başlayan ilişkiler ikinci dünya savaşı yıllarına kadar kontrollü bir şekilde devam ettirilerek ne Sovyetlerin rejim ihracına izin verilmiş, ne de ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinden vaz geçilmiştir. Bununla birlikte Türk dünyasının kültürel alanda birliği ideali için çalışmaktan geri durulmamıştır. Bu konudaki en çarpıcı örnek Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları sırasında yaşanmıştır.

Bu ideali ve azmi Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıl kutlamalarında Ziraat Bankası genel müdürlük binasındaki baloya iştiraki sırasında kendisine “Paşam, ben size, sizden şikâyete geldim. Evvela bürokrasiden şikâyet edeceğim. Sen reformlar yaptın, ama yapıyı değiştirmedin. Osmanlı'dan kalma köhne zihniyet değişmedi. Cumhuriyet de kalkınma da maddi işlerdir. İdeal değildir. Gençlik ideoloji ister. İdeoloji tutulmaz, yaklaştıkça uzaklaşır. Gençlik nereye gidecek?” sorusuna verdiği cevapta ortaya koymuş ve takipçilerine miras bırakmıştır. Atatürk soruyu soran gence hitaben: “Sen Türk müsün? Diye sorduktan sonra, Türklükten büyük ideal olur mu? Sözleriyle düşüncesini şöyle izah etmiştir:

Dünyadaki Türklerin sayısını soran Atatürk aldığı cevapta sadece Türkiye Türklerinin kastedilmesi üzerine, “Biz on beş milyonuz. Dünyadaki Türkler on beş milyondan ibaret değil. Şu haritaya bak. Dünyanın her tarafında

18 Togan, Hatıralar, s. 406-407.

19 Cebesoy, Moskova Hatıraları, Ankara 1982, s. 452.

Türkler yaşıyor. Bu gün için siyasi bir vahdet düşünülemez. Çeşitli engeller var. Güneş dil teorisi üzerinde durmam bunun için. Dil-tarih inkılâbını yaymak istiyorum. Meseleye bir kültür birliğinden başlamak lazımdır. Evvela lehçemizi düzeltelim. Türkiye’de konuşulan Türkçe bütün Türk âleminde anlaşılmalıdır. Zamanla kültür vahdeti siyasi vahdete erişir. Ama yüz sene sonra, ama elli sene sonra... Bundan büyük ideal olur mu?”²⁰. Cevabı ile hem kendi idealini hem de onu takip edeceklerle esas ideali göstermiştir.

Bu idealin gerçekleşmesi için gereken ilmi ve kültürel altyapı çalışmalarının Türkiye’de yapılmadığı Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. 1938’den bu yana hemen bütün hükümetlerin Atatürkçülük, ilke ve inkılapları taraftarlığı iddialarına karşın şartlar ve imkânların müsait olmasına karşın fiili anlamda bunu gösterecek çalışmalar yapmadıkları, sözde kaldıkları görülmektedir. Türk-İslam dünyasının bu gününü anlamada ve geleceğini belirlemedeki en önemli düsturun gerçekleri dikkate alan, uygulanabilirliği olan politikalar üzerinde çalışmak olmalıdır.

Kaynakça / References

TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, Ankara 1999.

Aslan, Yavuz, Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

Aslan, Betül, Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov 1920-1923, Kaynak Yayınları İstanbul 2004.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları, Ankara 1982.

Cılızoğlu, Tanju, (yayına hazırlayan) İhsan Sabri Çağlayangil’in Anıları, Kader Bizi Una Değil, Üne İtti, Ankara 2007.

Kocatürk, Utkan, Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Ankara 2005.

Saray, Mehmet, Atatürk ve Türk Dünyası, İstanbul 1990

Saray, Mehmet, Atatürk’ün Sovyet Politikası İstanbul 1985.

Togan, Zeki Velidi, Hatıralar, Ankara 1999.

20 Tanju Cılızoğlu (yayına hazırlayan) İhsan Sabri Çağlayangil’in Anıları, Kader Bizi Una Değil, Üne İtti, Ankara 2007, s. 78.